



З ІСТОРІЇ НАУКИ, КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ

ВЗАЄМИНИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО З ВОЛОДИМИРОМ ГНАТЮКОМ

Про взаємозв'язки Михайла Коцюбинського з визначним українським народознавцем Володимиром Гнатюком (1871—1926) писалося доволі багато. Поштовх до цього дав сам В. Гнатюк, опублікувавши негайно після смерті М. Коцюбинського спогади про свої стосунки з українським письменником, ілюстровані 126 листами Коцюбинського до нього¹. В 1940—43 рр. ці листи були передруковані у Чернігові та Уфі разом з 99 листами В. Гнатюка до М. Коцюбинського².

В. Гнатюк захоплювався творами письменника ще від студентських років, зокрема після його перших відвідин Львова у 1890 р. Ставши упорядником ювілейного збірника Івана Франка, В. Гнатюк у 1897 р. запросив до участі у цьому виданні також М. Коцюбинського. Той обіцяв вислати до збірника оповідання «В путях шайтана», однак воно надійшло із запізненням і збірник-альманах «Привіт Д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності» (Львів, 1898), що вмістив твори 26 авторів, вийшов без участі в ньому М. М. Коцюбинського.

В тому часі В. Гнатюк став секретарем Наукового товариства ім. Шевченка та секретарем і головним редактором новозаснованої Українськоруської видавничої спілки. Маючи на руках досі не опубліковане оповідання М. М. Коцюбинського «В путях шайтана», він вирішив долучити до нього кілька інших його творів і видати окремою книжкою. М. Коцюбинський охоче погодився на таку пропозицію і між ними зав'язалося жваве листування. Книжкою М. Коцюбинський був дуже вдоволений³. Отримавши перший її примірник, він писав: «Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спільці в особі Вашій, яко директора П, велике спасибі»⁴. У той час, однак, царський уряд наклав сувору заборону на ввіз українських книжок в Росію і Коцюбинський довго не міг дістати навіть призначених йому авторських примірників. Книжки, вислані зі Львова, російська цензура або ліквідувала, або повертала назад. У зв'язку з тим В. Гнатюк від імені НТШ надіслав протест начальникові Головного управління в справах друку в Петербурзі Миколі Шаховському та на ряд інших адрес. Дружина покійного Куліша зверталася в цій справі навіть до цариці, але без найменшого результату⁵.

Незважаючи на труднощі з дистрибуцією галицьких видань в Україну, В. Гнатюк підготував до друку і видав ще три книжки оповідань М. Коцюбинського: «По-людському»⁶, «Поєдинок»⁷ та «У грішний світ»⁸. На той час це було майже повне видання творів М. Коцюбинського. Ряд оповідань В. Гнатюк опублікував на сторінках «Літературно-наукового вісника», який до 1906 р. виходив у Львові під його редакцією.

Вони пізніше увійшли до збірки «Деб'ют»⁹.

Через М. Коцюбинського В. Гнатюк підтримував зв'язки з Панасом Мирним (П. Рудченком), який скрупульозно зберігав свою анонімність. Він

упорядкував і видав три його книжки: «Лихі люде»¹⁰, «Морозенко»¹¹ та «Серед степів»¹².

Офіційне листування між цими двома велетнями духу¹³, пов'язане з виданням творів М. Коцюбинського, переросло у щире дружбу, яка тривала до останніх днів життя письменника.

Обоє з часом навчилися оминати царську цензуру, так що М. Коцюбинський отримував не тільки свої книжки, але й майже всі інші видання НТШ. Особливо захоплювали його фольклорно-етнографічні збірники В. Гнатюка («Етнографічний збірник», «Матеріали до українсько-руської етнології»). Під його впливом і за його анкетами та методичними довідниками почав записувати фольклор у Східній Україні й М. Коцюбинський. Працюючи в Чернігівській губернській архівній комісії, М. Коцюбинський за матеріалами В. Гнатюка опрацював спеціальну програму дослідження, яка увійшла до книжки «Программы для собирания сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии» (Чернігів, 1903).

Ставши головою чернігівської «Просвіти» у вересні 1906 р. (заснованої за зразком галицької «Просвіти»), М. Коцюбинський заснував при її бібліотеці етнографічний відділ, в основу якого було покладено львівські фольклорно-етнографічні видання, здобуті посередництвом В. Гнатюка. Старанням В. Гнатюка на установчі збори «Просвіти» в Чернігові надійшло 12 вітальних листів від філій «Просвіти» в Галичині. «Не можете собі уявити, яке гарне враження зробили ті привіти на мало свідому публіку», — із захопленням писав Коцюбинський¹⁴.

Перша особиста зустріч М. Коцюбинського з В. Гнатюком відбулася навесні 1905 р. у Львові. Ось як описує її В. Гнатюк у своїх спогадах: «М. Коцюбинський приїхав до Львова в дорозі до Берліна перед самим великоднем. Бажаючи показати йому наше село, виїхав я з ним і Іваном Франком на самі свята до Яйковець до тамошнього пароха о. Сев. Борачка, де провели ми час дуже приємно»¹⁵. Зі Львова М. Коцюбинський виїхав на лікарське обстеження до Берліна, звідти до Дрездена, Венеції, Флоренції, Рима, Неаполя, Ніцци, Мілана, Люцерна, Берна, Женеви, Відня, а 6 липня 1905 р. знов повернувся до Львова, де пробув два дні. Погана погода та хворість обох не дозволили їм виїхати в гори.

М. Коцюбинський багато разів запрошував В. Гнатюка до Чернігова, де той ніколи не був. Він обіцяв прибути на Археологічний з'їзд влітку 1908 р., однак знов тяжко захворів і не зміг виїхати. В Чернігові наприкінці серпня 1911 р. гостювала у Коцюбинських дружина Гнатюка Олена.

Ще частіше запрошував до Криворівні В. Гнатюк, однак Михайло Коцюбинський після 1905 р. опинився у такій фінансовій скруті, що навіть цю «розкіш» не міг собі дозволити. В жовтні 1908 р. В. Гнатюк писав: «Я конечно був би за тим, щоби Ви на одно літо приїхали в наші гори; якби Ви задовольнялися простою Іжею, то могли би виїхати навіть до Криворівні, де я вишукав би хатину недалеко від себе, де вигрівались би ми на сонці, приглядалися Черемошові й гуцулам, читали і т.д. Я думаю, що це було би для Вас із двох боків корисне: 1) для здоров'я безумовно, і 2) для Вашої літературної творчості. У гуцулах стільки поезії, Ви знайшли би в них стільки нового для себе, що се, певно, принесло би гарні результати і для Вас самих і для нас, як народу. А коштів — коли б Ви хотіли сидіти, як я, у простій хаті і їсти просту, невибагливу їду — не треба ніяких надзвичайних, бо ті гроші, які Ви в себе видасте, вистачили би й для Криворівні. Я вмисно пишу про се вже тепер, щоби Ви мали час подумати і приготувитися, а я зі свого боку прийшов би Вам з усякою поміччю. За зиму могли би Ви познайомитися з невеличкою гуцульською літературою і на місці дивилися на все іншими очима»¹⁶.

Аргументи були більш, ніж переконливі. На цю привабливу пропозицію М. Коцюбинський в листі від 19 грудня 1908 р. відповів: «Я серйозно починаю думати про Криворівню, але ще мені страшно: ану ж знову не буде там сонця і тепла, тоді цілком пропадуть вакації, бо без сонця я не можу. Тоді починаю думати про Неаполь, але се потребує знову гроша. В кожному разі маю надію побачити Вас у 1909 р., якщо ще буду до того

часу живий, бо лікар каже, що щось мені там з серцем недобре. Ну та я цілком байдужий до успіхів мого серця, аби воно тільки не стало мені на перешкоді тоді, як зберуся в дорогу»¹⁷.

В червні 1909 р. вони і справді зустрілися у Львові, де М. Коцюбинський зупинився по дорозі на Капрі. Після смачного обіду зайшли до Стрийського парку «на бинбу пива», поговорили про різні справи, пожартували і попрощалися. У першому ж листі із Капрі Коцюбинський писав до свого львівського друга: «Тут мені добре, вигідно, тихо, гарно і недорого. А все-таки Криворівня вабить»¹⁸. Він обіцяв заїхати до Криворівні на зворотньому шляху з Італії. Ще 28 червня 1909 р. він писав: «Як стане мені доволі часу, щоб не гнати, як пес шляхом, то заїду до Криворівні. Смутить мене, що мушу їхати сам без Вас. Поки що скажу, що дуже хочу бути в Криворівні і досі не передумав»¹⁹.

Та часу не стало, хоч В. Гнатюк радив йому виїхати із Капрі на один день раніше, у Відні теж скоротити побут і приїхати в Криворівню на храмове свято, яке відбувалося 18 липня²⁰. М. Коцюбинський так і зробив. У Львові він зупинився у М. Грушевського, відвідав хворого Івана Франка, однак через дощову погоду і на цей раз до Криворівні не заїхав, боячись простуди. Гнатюк чекав, чекав і, не дочекавшись, вислав до Чернігова листівку: «Жалуйте, що Ви втекли до Чернігова, не повернувши до Криворівні. Сього року погода просто чудова, бодай досі. На храм було хмарно, але дощу ні краплі. Гуцулії настягалось було в пишних одягах доволі багато; шкода, що Вас не було і Ви не обсервували їх»²¹.

М. Коцюбинський 4 серпня 1909 р. відповів докладним листом, в якому і такі слова: «Ви пишете, що в Криворівні була чудова погода і тільки жалю мені завдаєте. Так мені досадно, що перо не хотіло до рук лізти, через те і не писав. На той рік знову збираюся на Капрі і таки до Криворівні. Не хитайте скептично головою, говорю цілком серйозно»²².

В іншому листі (3 січня 1910 р.) він писав: «Що до Криворівні, то я весь час роздумую, чи не забратися туди на цілі вакації. Непокоїть мене тільки ось що: я можу бути вільний тільки з половини мая до кінця червня ст. ст. Чи не холодно ще тоді у Криворівні? Чи могли б Ви так рано виїхати туди, бо сам я не зважусь туди поїхати, не цікаво, та й умовин життя там я не знаю. Поінформуйте мене. Як би се добре було, коли б я не тільки спочив, а і вивіз собі матеріал для роботи: подвійна користь і приємність»²³.

В. Гнатюк щиро привітав це його рішення, однак М. Коцюбинський за порадою лікаря знову цього разу віддав перевагу Італії. Із Капрі він вислав Гнатюкові кілька листів і в кожному з них підтвердив своє бажання відвідати Криворівню, хоча би на десять днів. «Своїми словами: «Ви мусите щось написати про гуцулів» забили Ви мені клин у голову, — писав він 17 липня 1910 р. — вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годе за 10 днів? Тільки оскому наб'ю»²⁴.

Цього разу М. Коцюбинський і справді вперше приїхав на Гуцульщину. Зі Львова до Ворохти він дістався поїздом. Там на залізничній станції його зустріло ціле українське товариство, влаштувавши стихійний мітинг зі здравицями, промовами та співом «многі літа». Після того багатолюдна процесія зі співом відвела його в готель. Вранці він виїхав у Криворівню, де М. Грушевський поселив його в окремій хаті недалеко від своєї дачі. В перший же день (14 серпня) Коцюбинський разом з Іваном Франком відвідав тяжко хворого В. Гнатюка, який мешкав у хаті недалеко парохії о. Волянського.

Першим своїм перебуванням на Гуцульщині він був зачарований. Майже щодня відвідував Гнатюка, який організував маршрут його подорожей, хоча через хворобу сам з ним не ходив. Коцюбинський їздив по полонинах, розмовляв з гуцулами, їв їхню страву, уважно вслухався в їх пісні, легенди та перекази.

У листі до Максима Горького він розповідав про Гуцульщину: «Я ре-шил закончить свой отпуск в Карпатах на границе с Венгрией. Если бы Вы знали, какой это удивительный, почти сказочный уголок, с густозелеными горами, с вечно шумящими черными реками, чистый и свежий, точно вчера родившийся. Костюмы, обычаи, весь уклад жизни гуцулов-номадов,

проводящих все лето со своими стадами на вершинах гор, — настолько своеобразен и красочен, что чувствуешь себя перенесенным в какой-то новый, неведомый мир. Как бы хорошо было, если бы Вы хоть раз съездили в Карпаты»²⁵.

Вже після перших коротких відвідин Гуцульщини він твердо вирішив описати цей край в художньому творі. Гнатюк щиро підтримав цю ідею і, повернувшись до Львова, вислав йому цілий пакунок літератури про Гуцульщину, включаючи п'ятитомну монографію В. Шухевича «Гуцульщина» та свої праці про демонологію²⁶ й опришківський рух гуцулів²⁷.

Під час літніх канікул 1911 р. М. Коцюбинський вирішив приїхати в Криворівню на цілий місяць і попросив В. Гнатюка найняти йому хату неподалік. «Ви й не знаєте, як я тішуся, що буду з Вами та ще й у Криворівні, яка мене так зачарувала!» — писав він²⁸.

До Криворівні М. Коцюбинський прибув 19 липня 1911 р. після лікування в Криму. В. Гнатюк, який тут проводив вакації з дружиною і трьома дітьми, поселив його разом з львівським студентом Остапом Вовком в хаті дядка Пігуляка, по сусідству зі своїм мешканням у Василя Цименюка. Харчувався він у Гнатюків, так що зустрічались вони й по кілька разів на день. Більшість часу проводили на лавочці перед хатою, вигріваючись на гірському сонці. До них підсидали місцеві гуцули і численні гості. В той час у Криворівні лікувалася сім'я Грушевських, Франків, Кандибів (О. Олесь), Твердохлібів, Гриневичів, Єлюків, Гнат Хоткевич, Євгенія Бохенська, чернігівські студенти-революціонери Сергій Устименко та Микола Саєнко та багато інших. Усі вони приходили до Гнатюка, щоб привітатися з найвизначнішим тогочасним українським письменником, який в Галичині користувався величезним авторитетом.

Вже 21 липня священник О. Волянський повіз М. Коцюбинського у віддалене гуцульське село, де вони пробули два дні. Та найбільше враження справила на нього чотириденна подорож у гори. 27 липня Коцюбинський прибув у с. Голови до учителя Луки Гарматія разом з Куровцем та двома парубками-гуцулами — Михайлом Танасійчуком і Юрієм Шекериком-Донниковим. Увечері того ж дня відбувалася «грушка» (забава при мерцеві) в хаті померлої баби Василини Маротчак-Федеви, за якою Коцюбинський уважно спостерігав до самого ранку. У перший день він у супроводі Луки Гарматія виїхав на віддалену полонину Скупова до стаї 68-літнього ватаги Івана Янишевського. Під впливом вражень він одразу після закінчення своєї експедиції писав до дружини Віри: «Вчора вночі повернувся з своєї поїздки в гори, на полонину. Пробув чотири дні і дуже задоволений»²⁹. Через три дні — 4 серпня 1911 р. — у листі до Євгена Чикаленка він писав: «Мало не весь час їздив я верхи по горбах, був на полонинах, в диких місцях, куди можна дістатись тільки пішки або гірським конем, таким звиклим до гір, таким легким і зручним, як балерина. Якби Ви знали, яка тут велична природа, який цікавий народ гуцули, з багатою, своєрідною психікою, з буйною фантазією, дивними звичаями і мовою. Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні номади, вони так тісно пов'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства»³⁰. Так само захоплено він описав свої враження і в листах до М. Горького від 29 липня та Олександри Аплаксіної в листі від 1 серпня 1911 р.³¹

Після повернення додому М. Коцюбинський, одержавши пожиттєву пенсію від Товариства допомоги науці і штуці, покінчив з працею в Чернігівському земстві і повністю присвятив себе літературній творчості. Першим твором, який він написав, живучи «на вільній нозі» була повість з життя гуцулів «Тіні забутих предків»³².

У листопаді 1911 р. М. Коцюбинський по дорозі на лікування в Італію зупинився на два дні у Гнатюка у Львові, а на зворотній дорозі у квітні 1912 р. — знов.

Того ж місяця В. Гнатюк на засіданні директорії української видавничої спілки запропонував видання шостої книжки оповідань М. Коцюбинсь-



*Володимир Гнатюк з родиною і знайомими в Криворівні.
Стоять зліва направо: дочки Леся та Ірина, К. Волянська, син Юрко;
сидять: Євгенія Роздольська, В. Гнатюк і його дружина.
Фото поч. ХХ ст.*

кого і навіть домігся для нього гонорару — 250 карбованців³³. На жаль, тієї книжки він підготувати вже не встиг.

22 червня 1912 р. М. Коцюбинський разом із сином Юрком та письменником Михайлом Могилянським приїхав до Криворівні на півтора місяця. Там вже їх чекав В. Гнатюк і поселив усіх разом у тій самій хаті дяка Пігуляка. І цього разу усі вони харчувалися у Гнатюків. При добрій погоді Коцюбинський їздив на коні по горах та інтенсивно збирав матеріали для свого нового твору. Найбільше усякої всячини записав він від «бога» — старого гуцула Дмитра Шпитаїва-карлика, який знав народні вірування і вмів чарувати й ворожити. В. Гнатюк познайомив Коцюбинського з ним ще 1910 року. Як твердить В. Радзикевич, «на верхівці, сорокатій «Сойці», що возила о. Волянського до гуцульських оседків, Коцюбинський їздив на розмову з Карликом. Часто також Карлик заходив до Коцюбинського і тим розмовам, можна думати, завдячуємо всю фантастику «Тіней забутих предків»³⁴. На жаль, погана погода, а наприкінці і погіршення стану здоров'я Коцюбинського значно скоротили його експедиції. Більшість матеріалів він зібрав тут же у Криворівні. 15-річний син Коцюбинського Юрій був Гуцульщиною захоплений не менше, ніж батько. Він їздив по горах при всякій погоді, найчастіше з 12-річним сином Гнатюка Юрієм та місцевими хлопцями-гуцулами, з якими відразу знайшов спільну мову. Зате з дітьми дачників (яких тут називали «холерниками») він не любив спілкуватися.

Під час свого третього виїзду в Криворівню М. Коцюбинський зустрічався з Іваном Крип'якевичем, Йосипом Роздольським, Антоном Крушельницьким, Євгенією Бохенською, Володимиром Дорошенком та багатьма іншими. В. Дорошенко написав про свої часті відвідини Криворівні пре-

красні спогади, в яких центральне місце відведено Володимиру Гнатюку та Михайлу Коцюбинському³⁵. Про останнє перебування Коцюбинського в Криворівні він писав: «На жаль, літо 1912 р. було слотливе й Коцюбинський не міг використати свого побуту в тій мірі, в якій сподівався: відвідати всі ті місця й тих людей, що хотів їх бачити та зібрати потрібні йому матеріали до задуманої більшої повісті з гуцульського життя»³⁶.

Цією повістю мали бути «Годованці», своєрідне продовження «Тіней забутих предків». Її зміст М. Коцюбинський детально обговорив з В. Гнатюком, який був переконаний, що нова повість чи роман з життя гуцулів стане «вінцем його літературної діяльності»³⁷. Та до написання повісті він так і не приступив. Простуда в Криворівні була для нього фатальною. Однак, навіть лежачи в ліжку, він не переставав думати про свою повість. В листі до М. Горького 22 жовтня 1912 р. він писав: «В Карпати я ездил на студии, поработал много и удачно, собрал в высшей степени интересный материал для повести, но все это лежит сейчас под спудом и не знаю, когда в состоянии буду приняться за работу»³⁸. Стан його здоров'я постійно погіршувався. У Київській університетській клініці його лікували кращі спеціалісти. Будучи смертельно хворим, він постійно цікавився здоров'ям В. Гнатюка. Довідавшись, що в його канцелярії в НТШ все ще не поставлено груби і що хворий В. Гнатюк і надалі мерзне, він був готовий особисто збирати кошти на грубку «щоб врятувати життя і здоров'я нашого вченого і секретаря Товариства Гнатюка»³⁹.

На початку 1913 р. Коцюбинський вже відчував близький кінець. В передостанньому листі до В. Гнатюка він з болем констатував: «Пора вже настала обертатися в дерево або в горох. Що ж, і то добре, шкода тільки гуцульського матеріалу, бо дурно загине»⁴⁰.

25 квітня 1913 р. Михайло Михайлович помер. Сповнилось передчуття В. Гнатюка, який рік тому, одержавши від свого кращого друга повідомлення про його приїзд на вакації в Криворівню з радістю писав: «Вчора дістав Вашу картку і утішився дуже, бо маю таке почуття, що ми будемо вже востаннє разом «вакаціонувати», хоч як того не бажалося б»⁴¹. Гнатюк тоді і не подумав, що першим з життя відійде М. Коцюбинський. Для нього це була болюча втрата, від якої він довго не міг отямитись.

Замість некролога В. Гнатюк опублікував його листи, які є багатющою хронікою останніх п'ятнадцяти років життя автора «Тіней забутих предків» і використовувалися майже всіма дослідниками його творчості.

1925 року В. Гнатюк у львівському ж. «Учитель» опублікував спогади свого друга сільського учителя Луки Гарматія та його учня Петра Шеке-рика-Донникового про М. Коцюбинського із своїми докладними коментарями. Ця публікація дістала позитивну оцінку навіть на сторінках харківського журналу «Червоний шлях» (1925. — № 11—12). Була це одна з останніх надрукованих праць В. Гнатюка, який після важкої і довготривалої хвороби помер 6 жовтня 1926 р.

І після смерті М. Коцюбинського (1913) та В. Гнатюка (1926) їхні сім'ї підтримували дружні контакти. Єдиний син В. Гнатюка Юрій після закінчення Гірничої академії у Пржібрамі (Чехія) 1925 р. з благословення батька виїхав «будувати самостійну Україну». Як твердить його сестра Олександра, свій виїзд він консультував з Юрієм Коцюбинським (1897—1937), який у тому часі був першим радником повпредства СРСР у Відні. Вони, напевно, зустрічалися і після повернення Коцюбинського на батьківщину, хоча прямих доказів про це немає. Повернувшись з дипломатичної служби у Відні та Варшаві (1930 р.) Юрій Коцюбинський займав високі посади в Уряді України: був головою Держплану УРСР та заступником голови Раднаркому УРСР у Харкові. Юрій Гнатюк в тому часі працював директором однієї з харківських фабрик (Гудзикова фабрика ім. Косіора). Вони могли зустрічатися і службово. На жаль, доля обох була трагічною. НКВС арештувало їх майже одночасно. Юрія Гнатюка в червні 1935 р. засуджено на п'ять років таборів суворого режиму, а після їх відбуття на Колімі — на довічне заслання⁴². Юрія Коцюбинського — у березні 1937 р. було розстріляно.

Від середини 20-х років стосунки між Коцюбинськими і Гнатюками припинилися повністю. Вони відновилися лише у 1966 р. А сталося це так.

У 1965 р., пишучи кандидатську дисертацію про Володимира Гнатюка, я познайомився з його швагром Іваном Боднаром, який мешкав у Львові, і на його квартирі знайшов значну частину архіву В. Гнатюка. І. Боднар дав мені паризьку адресу дочки В. Гнатюка Олександри Гнатюк-Писнячевської (1898—1991), з якою я почав листуватися. Того ж року було скасовано мою аспірантуру в Київському університеті (за зв'язки з українськими дисидентами-шістдесятниками) і видворено з Радянського Союзу. Адресу Олександри Гнатюк (та І. Боднаря) я вислав директоріві Меморіального Музею В. Гнатюка у Велесневі Остапу Черемшинському, який передав її в Літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського у Чернігів.

19 жовтня 1966 р. директор музею Ірина Коцюбинська (дочка Михайла) написала Лесі першого листа, в якому просила вислати в музей матеріали, пов'язані із взаєминами їхніх батьків. В її першому листі читаємо: «Дуже б просила надіслати до нашого музею все, що у Вас збереглося, а, головне, Ваші спогади про Михайла Михайловича. Ви ж його, певно, пам'ятаєте, як я добре пам'ятаю Вашу матір пані Олену Гнатюкову, яка гостювала в нашій господі у Чернігові в 1911 році. Я допомагаю тов. Черемшинському у створенні музею і маю надію, що і Ви, шановна Олександро Володимирівно, нам допоможете»⁴³.

Саме тоді у Франції (як і в ряді інших країн) з великим успіхом демонструвався кінофільм Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», знятий за однойменною повістю М. Коцюбинського. Оскільки до повісті був причетний В. Гнатюк, Олександра Володимирівна уважно стежила за рецензіями на цей кінофільм у французькій пресі. Назбиривши 22 рецензії, вона вислала їх на мою адресу з проханням, щоб я передав їх у Чернігівський Музей М. Коцюбинського⁴⁴.

Я негайно виконав її доручення. Ірина Михайлівна, одержавши рецензії від імені музею, офіційно запросила мене на Десяту літературну суботу, присвячену темі «Інсценізація та екранізація творів М. М. Коцюбинського», яка відбулася 24 грудня 1966 р.⁴⁵ Олександрі Володимирівні вона писала: «Дуже Вам вдячна за 22 рецензії, які ми одержали дуже вчасно, а саме напередодні «Літературної суботи»⁴⁶. Далі вона подала детальний звіт про цю «Суботу» та про діяльність музею і просила ідентифікувати фотографію дружини Гнатюка Олени, подаровану сім'ї Коцюбинських 1900 року. Окремим пакунком вислала добірку книжок, серед яких були її спогади про батька, путівник по музею тощо. До посилки долучила «шматочок ялинки, яку посадив Михайло Михайлович та горішки з дерева, теж ним посаженого, які і досі оберігаються в садибі письменника»⁴⁷. Чи дійшла посилка до адресатки — невідомо.

В 1967 р. Ірина Михайлівна надсилала Олександрі ще кілька бандеролей та листів. Не всі до неї дійшли, тому наприкінці січня 1968 р. вона обіцяла вислати всі посилки порученою поштою⁴⁸.

На початку січня 1968 р. Ірина Михайлівна за порадою Олександри Володимирівни звернулася до Академії Наук УРСР в справі перекладу «Тіней забутих предків» французькою мовою⁴⁹. На жаль, Академія Наук дочці Гнатюка, яка хотіла фінансувати французький переклад, — не відповіла.

Листування між Іриною Коцюбинською і Олександрою Гнатюк припинила окупація Чехо-Словаччини в серпні 1968 р., якою пані Леся була дуже налякана⁵⁰.

В лютому 1971 р. через Ірину Михайлівну до Олександри звернувся Петро Медведик з Івано-Франківська з проханням написати спогади про батька для ювілейного збірника на честь Володимира Гнатюка. На жаль, спогадів вона не написала.

Не вислала вона у Чернігівський музей ні спогадів про перебування Михайла Коцюбинського у Криворівні та, мабуть, жодних інших матеріалів (крім вищезгадуваних рецензій на кінофільм «Тіні забутих предків»). Свідчить про це лист нового директора Музею М. Коцюбинського В. Л. Сендзюка до Олександри Гнатюк, який, сповіщаючи її про смерть Ірини Михайлівни, звертався до неї з тим же проханням, як і покійна дванадцять років тому: «Якщо у Вас збереглися фото, документи, книги чи якісь речі Вашого батька, то просимо надіслати нам. Вони поповнять нову літературну експозицію нашого музею»⁵¹.

У розмовах зі мною (а з 1967 по 1989 рр. я відвідав її у Парижі чотири рази) вона часто згадувала про перебування М. Коцюбинського в Криворівні. Найбільше їй запам'ятався останній його приїзд туди влітку 1912 року разом із сином Юрком. В її пам'яті Михайло Михайлович залишився як зразковий джентельмен, завжди елегантно одягнений, з витонченою манерою поведінки, який навіть до дівчат звертався на «Ви». Коли незадовго до запланованого від'їзду він серйозно захворів, усі були перелякані і радили йому не вирушати в дорогу, тим більше, що погода була погана: дощ і холод. Він ні за що не хотів залишатися в Криворівні. Рвавсья додому. Врешті-решт батько Лесі попросив І. Крип'якевича і ще одного студента, щоб вони супроводжували хворого письменника, а якщо його здоров'я в дорозі не покращає, покласти у львівську лікарню. У Львові йому стало ще гірше, однак він ніяк не хотів залишатися в лікарні «на чужині» з огляду на сина Юрка.

Якщо до Михайла Михайловича дівчата (дочки Гнатюка і о. Волянського) ставилися з великою повагою, то його сина Юрка всі вони «обоожнювали». Вже тоді він виступав як справжній революціонер. Твердив, що всіх «буржуїв і капіталістів» потрібно вистріляти, фабрики і заводи передати в руки «трудящих». І тоді запанує рай на землі. Дівчатам це imponувало. Вони всі були закохані в нього, однак він на них не звертав уваги, а дружив тільки з Юрком Гнатюком та сільськими хлопцями.

Олександра Володимирівна дуже шанувала пам'ять свого батька. Вона фінансувала видання чотирьох книжок про В. Гнатюка⁵². В останній з них є окремий підрозділ про дружбу В. Гнатюка з М. Коцюбинським.

Як бачимо, взаємини В. Гнатюка з Михайлом Коцюбинським тривали понад п'ятнадцять років і були дуже інтенсивні та плідні. Вони дали українській літературі кілька цінних книжок. Ці два діячі української культури були основними стовпами моста, який наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. зв'язував Східну Україну з Галичиною. Обоє ціле життя боролися за вільну й незалежну Україну і нині, коли їхні мрії стали дійсністю, ми повинні віддати обом належну шану. Вони заслуговують на це.

Микола МУШИНКА

Пряшів, Словаччина

¹ Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка. З передмовою і поясненням В. Гнатюка. — Львів, 1914. — 167 с.

² Листування Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком // М. Коцюбинський і Західна Україна / Упорядник Х. М. Коцюбинський. — Т. 2. — Чернігів, 1940. — С. 58—151. (Листи № 1—76); Т. 3. — Уфа, 1943. — С. 11—134. (Листи № 77—225). Цих 225 листів — далеко не повне листування письменника з народознавцем. Чимало їх безслідно пропало, зокрема під час поліцейських обшуків на квартирі Коцюбинського.

³ Коцюбинський М. «В путях шайтана» і інші оповідання. Накладом Українсько-руської видавничої спілки. — Львів, 1899.

⁴ Коцюбинський М. Твори в семи томах. Том 5. Листи (1886—1904). — К., 1974. — С. 245.

⁵ Кілька примірників своєї книжки М. Коцюбинський одержав посередництвом київської університетської бібліотеки, а чотири — через Англію. Важливим посередником між В. Гнатюком і М. Коцюбинським у доставлянні останньому книжок з Галичини був Сергій Єфремов, про що є в листах Коцюбинського до Гнатюка багато згадок. На жаль, у післявоєнних передруках цих листів всі згадки про С. Єфремова (як і про Михайла Грушевського та інших «буржуазних націоналістів») були вилучені. Див., наприклад, зб. М. Коцюбинський і Західна Україна. Т. 2—3. — Чернігів, 1940. — Уфа, 1943 (та Твори М. Коцюбинського у семи томах (К., 1973—75) тощо.

⁶ Коцюбинський М. По-людському. Оповідання з бессарабського життя. — Львів, 1900. — 146 с.

⁷ Поєдинок і інші оповідання. — Львів, 1903. — 148 с.

⁸ Коцюбинський М. У грішний спіт. — Львів, 1905. — 188 с.

⁹ Коцюбинський М. Деб'ют. Оповідання. — Львів, 1911. — 194 с.

¹⁰ Мирний Панас. Лихі люде. — Львів, 1900. 90 с.

¹¹ Мирний П. Морозенко. Повість. — Львів, 1900. — 43 с.

¹² Мирний П. Серед степів. Оповідання. — Львів, 1903. — 210 с.

¹³ І. М. Коцюбинський і В. Гнатюк були тяжко хворими, обидва жили в постійних злиднях, обидва мали сім'ї, та працю на національній ниві ставили над усе.

¹⁴ Листування М. Коцюбинського з В. Гнатюком // М. Коцюбинський і Західна Україна. — Т. 3. — Уфа, 1943. — С. 39.

¹⁵ Гнатюк В. Листи М. Коцюбинського. — Львів, 1914. — С. 75.

¹⁶ Там же. — С. 49.

- 17 Там же. — С. 50.
- 18 Лист від 16 червня 1909 р. — Там же. — С. 55.
- 19 Там же. — С. 56.
- 20 Лист від 21 червня та 2 липня 1909 р. — Там же. — С. 56—57.
- 21 Там же. — С. 57.
- 22 Там же. — С. 58.
- 23 Там же. — С. 63.
- 24 Там же. — С. 68.
- 25 Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 7. — С. 69.
- 26 Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології // Етнографічний збірник. — Т. 15. — Львів, 1904.
- 27 Гнатюк В. Народні оповідання про опришків. — Там же. — Т. 26. — 1910.
- 28 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 82. Лист від 3 липня 1911 р.
- 29 Коцюбинський М. Твори в семи томах. — Т. 7. — К., 1975. — С. 127.
- 30 Там же. — С. 130.
- 31 Там же. — С. 126—128.
- 32 Коцюбинський М. Тіні забутих предків // Літературно-науковий вісник. — Т. 57. — К., 1912. — Кн. 1. — С. 4—22; Кн. 2. — С. 209—226.
- 33 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 104.
- 34 Рядзихевич В. Криворівня — український Парнас. — Америка, Філадельфія, 1950. — Ч. 4.
- 35 Дорошенко В. З високих гір, з далеких літ. — Америка, Філадельфія, 1950. — Ч. 57—63.
- 36 Там же. — Ч. 59.
- 37 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 127.
- 38 Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 7. — С. 260.
- 39 Там же. — С. 119.
- 40 М. Коцюбинський і Західна Україна. — Уфа, 1943. — С. 126.
- 41 Там же. — С. 108.
- 42 Мушинка М. Доля нащадків Володимира Гнатюка // Нар. творчість та етнографія. — К., 1992. — № 5—6. — С. 19.
- 43 Цей, як і чотири інші листи Ірини Коцюбинської до Олександри Гнатюк, надіслала мені її племінниця Ляля Гордесманн (дочка Василя Косаренка-Косаревича), яка нині живе у Гамбурзі (Німеччина), разом з листами Володимира Гнатюка до дружини й дітей, частиною моїх листів до Олександри Володимирівни та іншими матеріалами.
- 44 Майже всі бандеролі, які Олександра Володимирівна вислала із Франції в Україну, — пропадали. Радянська цензура, набагато суворіша, ніж була царська (див. с.2), їх не пропускала. Щоб оминати цензуру (подібно, як робив її батько, висилаючи Коцюбинському його книжки, видані у Львові, через Англію), вона вислала книжки в Україну через Чехо-Словаччину, в якій теж існувала цензура, однак не така сувора.
- 45 Ясна річ, що я, як «регзопа поп грата», не міг скористатися цим запрошенням. Пізніше на підставі листа Ірини Михайлівни я опублікував статтю про цю оригінальну акцію (Мушинка М. Літературна субота М. М. Коцюбинського // Дружно вперед. — Пряшів, 1967. — № 2. — С. 24—25). У статті я навів і повний текст телеграми Параджанова учасникам «Літературної суботи», який закінчувався словами «Прошу прочитати українською мовою». Виходить, що у той час з Єревана в Чернівці не можна було слати телеграми українською мовою.
- 46 Лист від 9 грудня 1966 р.
- 47 Там же.
- 48 Лист від 30 січня 1969 р.
- 49 Там же.
- 50 Я особисто відвідав Олександрю Володимирівну в Парижі на її запрошення в травні 1968 р. під час великих молодіжних заворушень та робітничих страйків. Вдруге — в жовтні 1968 р. Вона була переконана, що радянські війська після окупації Чехо-Словаччини нападуть і на Західну Європу, займуть Париж, а її виселять в Сибір. Вже тоді у неї почала проявлятися психічна хвороба — манія переслідування, яка постійно ускладнювалася. Останні роки вона провела у лікарні, де й померла 22 лютого 1961 р.
- 51 Лист від 27 лютого 1979 р.
- 52 Мушинка М. Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття. — Записки НТШ. — Т. 190. — Париж, 1975. — 118 с.; Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість / Упорядник В. Романенчук. — Записки НТШ. — Т. 201. — Нью-Йорк, 1981. — С. 288; Гнатюк В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові. — Український Вільний Університет. — Монографія, ч. 36. — Мюнхен, 1984. — 176 с.; Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. — Записки НТШ. — Т. 207. — Париж, 1987. — 232 с.